

HATÁRTALAN

Régészet

ára: 1490 HUF

8,14 EUR

756 DIN

29,8 RON

ARCHEOLÓGIAI

MAGAZIN

VII. évfolyam 3. szám - 2022

www.hatartalanregeszeti.hu

REJTELMES ARCOK

DERMESZTŐ MASZKOK

◆ ARCOK, MASZKOK

◆ AGAMEMNÓN MASZKJA

◆ KELTA MASZKOK

◆ MASZKOK ÉS A RÉGÉSZET

Maszkabál
az újkorban

Rákóczi-falvi
aranyember

Tánc a
fekete halállal

CÍMLAPSZTORI

KONTEXTUS

LELŐ-HELY

MIZUJS?

Maszkos táncok: a mongol cam

A cam eredete

A tibeti és mongol vadzsraja buddhista gyakorlat egyik leglátványosabb, a szerzeteseken kívül a hívőknek, sőt az érdeklődő kívülállóknak is szánt szertartása a maszkos tánc; tibetiül *csam*, halha mongol nyelven *cam*.

Az összetett szimbolikájú *cam* rituálé fő célja az ártalmas (a rossz és gonosz) erők jelképes megsemmisítése és ez által a közösség, valamint az egyének megtisztítása a múltban felhalmozott bűnök szennytől és az ártalmas erők hatásaitól.

A *cam* valószínűleg az ősi tibeti bön vallásban és a tételes vallások előtti hiedelmekben gyökerezik, de a buddhizmus diadalát ünnepli, melyet a helyi istenségek „megszelídítésével” aratott. A buddhizmus terjesztésének és sikerének egyik alappillére lett ugyanis a lokális jelentőségű szellemiények és istenségek „megtérítése” és buddhizált tiszteletének a kialakítása. Közülük több is megjelenik a *cam* tánc során.

A *cam* jelenleg ismert változatainak eredetmítosza egy, a 8–9. században élt indiai származású mesterhez, Padmaszambhavához kötődik, akinek nagy szerepe volt a jellegzetesen tibeti jellegű buddhista tanok kialakításában és elterjesztésében.

A mongol cam

Bár a *cam* Tibetből számos területre elterjedt – úgy mint Nepál, Bhután, Kína és Mongólia –, az alábbiakban írott forrásokra és terepmunkaanyagokra alapozva a mongol változatot mutatjuk be részletesen (1. kép). A mongol *cam* hagyománya a buddhizmus „erényelvű”, úgynevezett sárga süveges gelugpa rendjéhez kötődik, és a 17. századi Tibetben alakult ki.

Az első mongóliai szertartásokra a 18. században (1723-tól kezdődően) került sor, és idővel egyre fontosabb eseménnyé vált a hívőket mind nagyobb tömegben megmozgató kolostori ünnepek között. A 20. század húszas,

BIRTALAN ÁGNES

A Mongol és Belső-ázsiai Tanszék terepmunkaalapú kiadványa a *cam*-ról

1
ᠴᠠᠮ
ᠲᠠᠨᠤ
ᠰᠡᠷᠲᠠᠷᠦᠨᠠᠭᠤ

Reviving the Cam Dance Tradition in Mongolia
Traditional Mongolian Culture II
Zsuzsa Majer and Krisztina Teleki

A Cam tánc hagyományának felélesztése Mongóliában
Hagyományos mongol műveltség II.
Majer Zsuzsa és Teleki Krisztina

harmincas éveiben a vallásellenes szocialista ideológia hatására a legtöbb mongol buddhista kolostort lerombolták, a szerzeteseket (lámákat) pedig megölték vagy világi életre kényszerítették, például besorozták a hadseregbe. Ennek következtében a *cam* hagyománya megszakadt. A kilencvenes évek demokratikus változásai azonban ismét szabad

vallásgyakorlatot hoztak

Mongóliában is, így

az idős szerzetesek

visszaemlékezé-

sei, a régi fotók,

filmfelvételek

és a múzeumi

tárgyak segít-

ségével sikerült

a *cam* rituálék fele-

levenítése. Napjainkban

több ulánbatori és vidéki

kolostorban is rendszeresen

megrendezésre kerül a *cam*

rituálé, mint a buddhista ünne-

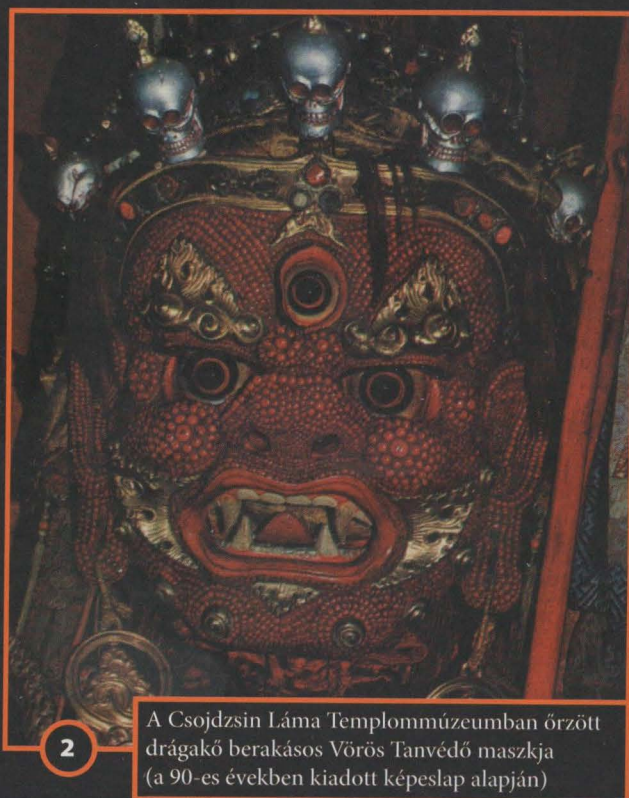
pek és rituális gyakorlatok egyik

legfontosabbika.

A vadzsraja azaz a „gyémántút”, a buddhizmus egyik irányzata, melyben kiemelt szerep jut a rituáléknak; A halha pedig a Mongol Köztársaság nyelve, a tulajdonképpeni mongol nyelv. A tanulmányban ezen a nyelven szerepelnek a szakki-fejezések és a tulajdonnevek.

A gelugpa rendet, melyhez a dalai lámák is tartoznak, egy Congkhapa nevű tanítómester alapította a 15. század fordulóján. Mongóliában máig ez a legelterjedtebb szerzetesi rend.

A bön/bon egy tibeti eredetű szinkretikus vallás, mely a hagyományos hiedelemrendszerre épül, de iráni zoroasztrianus és buddhista elemeket is magába olvasztott.

2

A Csojdzsin Láma Templommúzeumban őrzött drágakő berakásos Vörös Tanvédő maszkja (a 90-es években kiadott képeslap alapján)

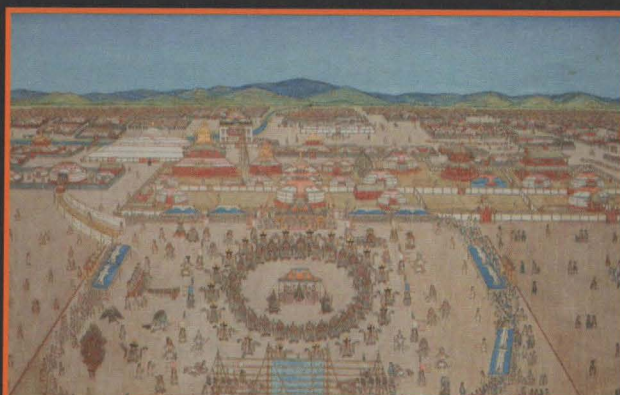
A *cam* típusai, helye és ideje

A *cam* általános célja a fentebb említett megtisztulás és az ártalmak távoltartása, de attól függően, hogy milyen istenség vagy buddhista szent van az adott szertartás középpontjában, különbözőek lehetnek az alapnarratívák. A teljesség igénye nélkül létezett például Geszer kánnak, Tára istennőnek vagy az úgynevezett Fehér Öregnek szentelt rituálé is.

A maszkos tánc mellett, mely elsősorban a mozdulatok és az öltözékek nonverbális kommunikációjára épül, van egy másik típus is, melyben a szöveghagyomány is erőteljesebben jelen van. Ez utóbbira példa a híres tibeti szent, Milarepa (1040–1124) életének és tevékenységének szentelt *cam*.

A sokféle istenséget felvonultató maszkos tánc zárása egy tűzszertartás, mely során elégetik az ártó erőket jelképező, fából vagy téstárból készült szimbolikus tárgyat, a szort így tisztítva meg a közösséget.

A rituálét a nagyobb kolostorok udvarán vagy azok közvetlen környékén tartották és rendezik ma is. A szakrális teret többnyire csonttal kevert mésszel rajzolják fel: egy négyszöget, benne koncentrikus körökkel, mely a Halál Urának palotáját szimbolizálja. Ez a táncter, mely az egyes szereplők mozgási lehetőségét is behatárolja.

3

A Hüré *cam* tánctere. D. Damdinszüren 1966-ban készült festménye (a 90-es években kiadott képeslap alapján)

A szertartások idejét a holdnaptár alapján számolják ki, ezek általában nyárutó havára esnek, de az eltérő kolostori hagyományokban más-más az időpontjuk.

A viselet és az attribútumok

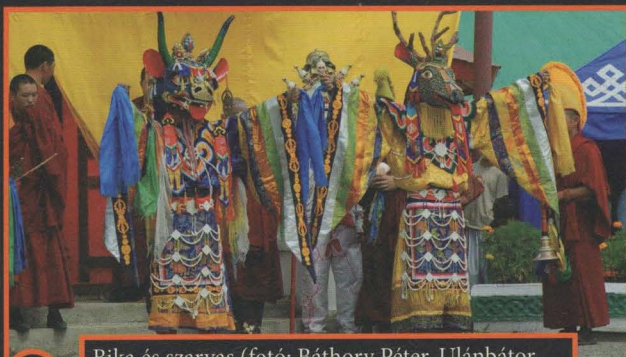
A szereplők, a táncot elsajátító szerzetesek az egyes istenségek mitológiájának és ikonográfiájának megfelelően varrt köntöst viselnek, melyet különböző további szimbolikus díszek ékesítenek. Ilyen például a csontkötény, a sámánszertartásokon használt bronztükörhöz hasonló kerek fémrátét és a buddhizmus olyan jelképei, mint például a tankerék (szanszkrit *dharmacsakra*). Kezükből az istenségre utaló tárgyat (azaz valamilyen attribútumot), vagy a férfiprincípiumot és a megvilágosodást jelképező jogart (szanszkrit *vadzra*), esetleg a teljességet és az éberséget is megjelenítő jogarnyelű csengőt (szanszkrit *vadzra* és *gantha*), kardot, pálcát stb.-t tartanak.

Geszer kán fontos tibeti-mongol mitikus hős, a buddhizmusban hadistenként tisztelik, Tára istennő a buddhizmusban a női princípium és az anyaistennő egyik leggyakoribb megjelenési formája, általános oltalmazó szerepű, a Fehér Öregről lásd alább!

4

Hasín kán (Kangxi császár) és fiai (a 90-es években kiadott képeslap alapján)

5 Bika és szarvas (fotó: Báthory Péter, Ulánbátor, 2006. augusztus 3.)

6 Namszrai a jóserencse patrónusa (baloldalt) (fotó: Báthory Péter, Ulánbátor, 2006. augusztus 3.)

A maszkok

A cam maszkok a különböző istenségek tekercsképeken (tibeti *tanka*) és szobrokon is ábrázolt ikonográfiai jellegzetességei alapján készültek, zömmel igazi művészeti alkotások. A jelenleg használt típusok közül több is a Csojdzsin Láma Templom-múzeumban megőrzött maszkok formáját és díszítését követi.

Anyaguk papírmasé, noha eredetileg valódi aranyból készült festékekkel és drágakőberakással díszítették őket. A maszkok mérete legalább kétszerese az emberi fejnek, viselője így valójában a szájníláson keresztül lát ki. Némelyik, mint például az úgynevezett Vörös Tanvédő korall-

A
Csojdzsin
Láma Templommú-
zeum eredetileg az állami
buddhista jós kolostortemp-
loma volt, melyet a szocializ-
mus idején múzeum má
alakítottak át.

berakással (6–7000 darabra tehető a számuk) készült feje, tetemes súlyú – körülbelül 30 kg (2. kép). A maszkkészítés hagyománya napjainkban szerencsésen újra felelevenedett, több tanulmány is részletesen bemutatja a folyamat egyes fázisait.

Szereplők és maszkok

A buddhista szertartásokon is használt hangszeren kísért tánc bemutatását több hónapnyi gyakorlás, valamint a rituálét megelőzően végzett meditáció előzi meg. A tánclépések és a karmozdulatok is felidéznek az istenségeket, a tekintélyes súllyal rendelkező öltözk és a maszk viselése ugyanakkor különös ügyességet kíván az előadó szerzetesektől, akik szemgyönyörködően kecsesen mozognak, szerepükhöz kapcsolódóan eltérő módokon. A rituálé 20–30 szerzetes aktív jelenlétét kívánja meg, ezért csak a nagyobb létszámú kolostorok képesek ezeket megszervezni.

Napjainkban a legismertebb és felelevenítése óta rendszeresen megtartott cam a mai Ulánbátor elődjében, lh Hürében („Nagy Kolostor”) tartott rituálé rendjét követi (3. kép).

7 Dzsamszran, a Vörös Tanvédő tánca, a maszkja papírmasé, drágakő berakás nélkül (fotó: Báthory Péter, Ulánbátor, 2006. augusztus 3.)

8 Fehér Öreg, a komikusan viselkedő természet-isten (fotó: Báthory Péter, Ulánbátor, 2006. augusztus 3.)

9

Fekete kalapos táncos
(fotó: Báthory Péter, Ulánbátor, 2006. augusztus 3.)

vonásaik vannak, buddhista attribútumuk nincs – a császár egy buddhista imákhoz használt gyöngyfűzért tarthat a kezében (4. kép).

Helyszellemek: az Ulánbátort körülvevő hegyek gazdaszellemei, részben a buddhizmus előtti szellemlények alakjában tűnnek föl. Ilyen például a fekete szakállú Kék Öreg, vagy a buddhista mitológiai lény, a zoomorf vagy antropozoomorf Garuda madár. Ez utóbbi jelenleg is a főváros védelmező szimbóluma.

Állatalakú istenségek: a szarvas- és a bikamaszkit viselő táncosok a Halál Ura kísérői, alakjuk fontos prebuddhista képzetekhez, így például a totemisztikus ősökhoz is kötődik (5. kép).

Tanvédő istenek: a számos tanvédő istenség közül kettőt emelnék ki. A szerencse és jólét patrónusa, Namszrai, akinek alakját a népvallásban is kiemelten tisztelik, és a folklórban is gyakran megjelenik (6. kép). Arca aranysárga, békés kifejezésű, fejét öt drágaköves korona díszíti. A haragvó Dzsamszran, a Vörös Tanvédő maszkja lehet az egyik legdíszesebb (lásd fentebb), a buddhista tan ellenségeit megfélemlítő ábrázata, három szeme van (így egy bölcsességszeme a homloka közepén) továbbá az öt fő negatív tulajdonság megsemmisítését szimbolizáló öt koponyával ékesített koronát és zászlós fejdíszet hord. Attribútumai nagy változatosságot mutatnak: íj és nyíl, lángoló kard, valamint a tan ellenségének kitépett légzőszerveit megjelenítő szimbólum (7. kép).

Fehér Öreg: a buddhizmus által megzabolázott természetistenségnek (*Cagán Övgön*), aki a hosszú élet és a termékenység patrónusa is, számos alakja ismert a mongol és tibeti hagyományban. A *cam* rituálé során a legtipikusabb

Az alábbiakban a táncterén való megjelenésük sorrendjében ismertetünk néhány tipikus szereplőt:

Történeti személyek: a mongol történelem mandzsu időszakában (1640–1911) élt személyek, mint például a híres mandzsu császár, Kangxi (1663–1722; mongolul Hasin kán) és fiai. Maszkjuk mosolygós, emberi

10

Csojdzsó (Erlig kán), a Halál Ura (fotó: Báthory Péter, Ulánbátor, 2006. augusztus 3.)

ábrázolásait imitáló maszkkal jelenik meg: tar fejű, hosszú szakállú és szemöldökű, köntöse fehér, tipikus mongol viselet. Szerepe félig komikus, szórakoztatja a közönséget,

cukrot ad a gyerekeknek, attribútumával, hosszú botjával megcsapkodja a jelenlevőket – ennek érintése egyébként szerencsehozó (8. kép).

Fekete kalaposok: feltehetően a bön valláshoz kapcsolódó szereplők (számuk változó, többnyire kilenc vagy több), maszkjuk nincs, viszont egységesen fekete kalapot hordanak (9. kép).

Csojdzsó, mongolul Erlig kán, a Halál Ura: a Hüré *cam* központi szereplője, kék bikafeje van, ikonográfiája az ind mitológiából ismert pokolfejedelem alakját idézi. Hitvesével érkezik, kettejük együttese a teljességet szimbolizálja (10. kép).

Röviden összegezve, a tibeti eredetű mongol *cam* rituálé tárgyi világának legjellegzetesebb részét a hatalmas maszkok képezik, melyek gazdag buddhista és prebuddhista vallási képzeteket és szimbolikát jelenítenek meg.

